

СТРОКИ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Маковій В.П., начальник кафедри цивільно-правових дисциплін,

кандидат юридичних наук, доцент,

Одеський державний університет внутрішніх справ

Стаття містить системне дослідження часових меж здійснення права на прийняття спадщини з огляду на сутність такого повноваження у спадковому праві та взаємозв'язок даного субінституту з іншими правовими категоріями цивільного права, вирішення при цьому певних колізійних емпіричних та теоретичних питань.

Ключові слова: спадщина, загальний строк, додатковий строк, спеціальний строк, відмова, прийняття.

Статья содержит системное исследование временных пределов осуществления права на принятие наследства с учетом сущности такого полномочия в наследственном праве и взаимосвязь данного субинститута с иными правовыми категориями гражданского права, решение при этом определенных коллизионных эмпирических и теоретических вопросов.

Ключевые слова: наследство, общий срок, дополнительных срок, специальный срок, отказ, принятие.

The article contains system research of sentinel scopes of realization of right to acceptance of inheritance taking into account essence of such authority in the inherited right and intercommunication of the given subinstitute with other legal categories of civil law, decision here of definite collision empiric and theoretical questions.

Keywords: inheritance, general term, additional term, special term, refusal, acceptance.

Серед різних правових конструкцій спадкового права прийняття спадщини займає провідне місце, оскільки забезпечує перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців. У цивільних кодексах країн сучасності як інститут спадкового права прийняття й відмова від спадщини

розглядається у контексті набуття спадщини (гл. 64 ЦК РФ), здійснення права на спадкування (гл. 87 ЦК України), правового положення спадкоємця (другий розділ п'ятої книги ЦК Німеччини), правового режиму спадкоємця (розділ V книги четвертої ЦК Молдови) або ж безпосередньо виокремлено у структурі кодексу як окремий складовий елемент, що має відповідну назву (глава V книги третьої Кодексу Наполеона та глава 10 шостої книги ЦК Грузії). Навіть поверхневий аналіз наведених положень надає можливість дійти висновку про наявність низки обмежень у здійсненні такого права, в числі яких не аби яке значення відводиться часовим межам.

Серед вчених, які прямо або опосередковано здійснювали дослідження часових меж здійснення права на прийняття спадщини необхідно відзначити таких як: Ю.К. Толстой, С.Я. Фурса, Ю.О. Заїка, Є.О. Харитонов, О.Л. Зайцев та ін. При цьому слід зауважити, що наявність досліджень у цій сфері не вносить ясності та однозначності з огляду на досить поширену й іноді суперечливу нормативну базу.

У зв'язку з цим метою даної статті є визначення сутності часових меж здійснення права на прийняття спадщини у розрізі наявного теоретичного та емпіричного підґрунтя.

Регламентації питання прийняття та відмови від спадщини присвячено згідно нормативного змісту такі положення вітчизняного законодавства:

1. Статті 1268-1277 ЦК як складової змісту поведінки спадкоємця при здійсненні права на спадкування.

2. Статті 61, 64, 65, 67, 68, 71 Закону України “Про нотаріат” у контексті вжиття заходів нотаріусом щодо охорони спадкового майна, видачі свідоцтва про право на спадщину.

3. Глави 9, 10, 11 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України в частині нормативних положень, що регулюють

вжиття заходів щодо охорони спадкового майна й видачі свідоцтва на спадщину.

Чинним цивільним законодавством передбачено три звичайні способи прийняття спадщини: 1) активною поведінкою спадкоємця шляхом повідомлення про це у відповідній формі нотаріуса (ч. 1 ст. 1269 ЦК); 2) пасивною поведінкою за визначених законом умов (ч. 3 ст. 1268 ЦК); 3) встановленням безпосередньо нормою закону презумпції прийняття спадщини стосовно визначеного кола спадкоємців (ч. 4 ст. 1268 ЦК).

Активна форма прийняття спадщини обмежена часовими рамками, що безпосередньо слугує оперативному здійсненню права на прийняття спадщини. Статті 1270, 1272 ЦК визначають сутність такого строку, порядок його перебігу, наслідки спливу, а також деякі суміжні поняття. Даний строк обчислюється в місяцях (6 місяців) й починає перебіг з часу відкриття спадщини. З огляду на прийняту класифікацію строків він є за правовим наслідком правоприпиняючим (припиняє право на прийняття спадщини), за підставою виникнення – таким, що встановлений законом, імперативним (не може бути зміненим), за характером визначеності – абсолютно визначеним, за функціональним призначенням – строком здійснення цивільного права або присікальним (преклюзивним – строком здійснення права на прийняття спадщини). Останнє пояснюється тим, що даний строк входить до змісту права на прийняття спадщини як внутрішньо властива межа його існування[1, с. 204-205], що пов’язується з законодавчим закріпленням існування права на прийняття спадщини лише в межах перебігу такого строку.

Сутність строку для прийняття спадщини як преклюзивного відображена у презумпції, викладеній у ч. 1 ст. 1272 ЦК, згідно якої не подання заяви про прийняття спадщини при реалізації активного способу її прийняття свідчить про те, що спадкоємець не прийняв її. Таким чином,

законодавець презюмує здійснення такого права спадкоємцем шляхом не прийняття спадщини згідно ч. 1 ст. 1268 ЦК.

Правила початку й закінчення перебігу даного виду строку цілком підпорядковуються загальним приписам ст.ст. 253, 254 ЦК. Подією, з якою пов'язується початок перебігу строку є час відкриття спадщини – день смерті спадкодавця або ж день, з якого він оголошується померлим (ч. 2 ст. 1220 ЦК). Закінчення ж строку для прийняття спадщини пов'язується з відповідним числом шостого місяця.

Крім загального строку для прийняття спадщини в шість місяців ч. 2 ст. 1270, ст. 1276 оперують спеціальним строком для здійснення цього права, який може бути лише скороченим. Такий строк є спеціальним за поширенням тільки на певне коло спадкоємців, а саме: 1) особи, виникнення права на спадкування у яких залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями; 2) спадкоємці, що спадкують у порядку спадкової трансмісії.

З приводу першої категорії осіб, то узагальнення судової практики з розгляду цивільних справ про спадкування Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ відносить до таких спадкоємців за законом третьої, четвертої та п'ятої черг[2]. Вочевидь, подією, з якою пов'язується початок перебігу строку за таких обставин є день, коли нотаріус був повідомлений належним чином про відмову від спадщини або ж день закінчення строку для прийняття спадщини, що свідчить згідно ч. 1 ст. 1272 ЦК про її не прийняття. Даний строк складає три місяці.

Друга категорія осіб, здійснення якими права на спадкування пов'язане зі спеціальним строком для прийняття спадщини, представлена спадкоємцями за законом або за заповітом, які наділяються правом на спадкування у порядку спадкової трансмісії. Відповідно, початок перебігу строку у подібному випадку пов'язується з підставою до застосування спадкової трансмісії – днем смерті (днем оголошення померлим)

спадкоємця, замість якого закликається до спадкування особа. Строк для прийняття спадщини у такому випадку може бути в межах від трьох місяців, але менше шести. Таке твердження впливає зі змісту ст. 1276, яка вказує, що строк для прийняття спадщини здійснюється протягом строку, що залишився для прийняття спадщини, й продовжується до трьох місяців у випадку меншого проміжку часу.

Крім наведених, ст. 1272 ЦК містить положення, що закріплюють ще один різновид спеціального строку для прийняття спадщини, так званий додатковий у контексті наведеної статті. З приводу даного строку наявна неоднозначність міркувань дослідників цивільного права та судової практики. Має місце визначення такого строку як поновленого, додаткового або ж продовженого. Так, у рішенні Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 17 жовтня 2007 року у мотивувальній частині подібний строк визначено як поновлений, а у резолютивній частині він вже звучить як додатковий[3]. В описовій частині ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 січня 2012 року згадується позов про продовження строку для прийняття спадщини[4].

Порівняльне дослідження наведеного нормативного матеріалу вітчизняного законодавства та ст. 1155 ЦК РФ надає можливість визнати за першим такий строк додатковим, а за другим – поновленим. Поняття поновленого (продовженого) строку для прийняття спадщини в рамках вітчизняного законодавства є атавізмом, що свого часу був регламентований ст. 550 ЦК УРСР 1963 року, де суд саме мав повноваження на продовження цього строку. Однак, слід вказати, що у російському законодавстві така дефініція має місце у зв'язку, з тим, що судова інстанція поряд з поновленням строку також й визнає спадкоємця таким, що прийняв спадщину. Тобто, в останньому випадку має місце не матеріальна, а процесуальна сутність наведеного строку.

Дійсно, на відміну від положень вітчизняного ЦК Цивільно-процесуальний кодекс України у ст. ст. 72, 73 оперує поняттям поновленого строку, що підтверджує наведене.

Однозначна позиція Верховного суду України (п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 “Про судову практику у справах про спадкування”) та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13 “Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування”), згідно якої справа за позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини відкривається за умови: 1) відсутності згоди спадкоємців, які прийняли спадщину (ч. 2 ст. 1272 ЦК), 2) пропуску шестимісячного строку подання заяви про прийняття спадщини при відсутності інших спадкоємців, що прийняли спадщину й могли б дати письмову згоду на подання заяви нотаріусу про прийняття спадщини. Останній варіант є розширеним тлумаченням положень ч. 2 ст. 1272 ЦК.

Такий підхід до визначення строку для прийняття спадщини, регламентованого ст. 1272 ЦК, в повній мірі відповідає сутності поняття “додатковий строк”, під яким розуміється нова темпоральна величина, що підпорядковується іншим правилам. Так, додатковий строк за природою є судовим строком (встановлюється судовим рішенням), початок перебігу пов’язується з днем набрання чинності рішенням суду про надання додаткового строку для прийняття спадщини. Такий строк є відносно визначеним, оскільки суд враховує при цьому достатність часових меж для подання відповідної заяви спадкоємцем.

Враховуючи легальне визначення розумного строку у вітчизняному законодавстві (п. 11 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства) необхідно дійти такого висновку: додатковий строк для прийняття спадщини є різновидом розумного строку у спадковому праві, який має

бути найкоротшим й достатнім для здійснення права на спадкування. Тривалість додаткового строку може залежати від багатьох факторів: стану здоров'я заявника, віку, місця проживання, роду занятості тощо.

У літературі існують думки щодо обмеженості такого строку місяцем[5, с. 946] або ж взагалі неможливістю його обмеження[6, с. 785-786], які не можна назвати бездоганними. Правильним було б все ж таки обмежити подібний строк загальним строком прийняття спадщини у шість місяців, що відповідає його правовій природі. Подібна позиція відстоюється й Пленумом Верховного Суду України у постанові від 30.05.2008 року № 7 (п. 24).

В судовій практиці мають місце випадки підміни понять, коли суди замість призначення додаткового строку на прийняття спадщини визнають право власності на майно в порядку спадкування. Так, Апеляційним судом Одеської області від 7 грудня 2010 року було скасовано рішення Великомихайлівського районного суду Одеської області від 31 січня 2008 року, яким задоволено позов про визнання права власності у порядку спадкування спадкоємця, що пропустив строк для прийняття спадщини, й якому було відмовлено у зв'язку з цим нотаріальною конторою [7].

Вищі судові інстанції прямо вказують на неприпустимість вирішення питання про прийняття спадщини після надання додаткового строку на відміну від російського законодавства й надають можливість в межах вказаного строку самому спадкоємцю визначитись щодо здійснення права на спадкування.

Обов'язковою умовою задоволення вимоги спадкоємця про встановлення додаткового строку судом є наявність поважних причин пропуску загального строку для прийняття спадщини. Поважність тої чи іншої обставини як правової підстави пропуску строку чинним законодавством не визначена, ч. 3 ст. 1272 ЦК наділяє подібним оціночним повноваженням суд.

Вищими судовими інстанціями наводяться характерні ознаки поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини: об'єктивні, непереборні, істотні труднощі для спадкоємця на вчинення відповідних дій по прийняттю спадщини. До переліку обставин, що є поважними, відносять: тривалу хворобу, перебування спадкоємця тривалий час за межами України, відбування покарання в місцях позбавлення волі, перебування на строковій військовій службі в Збройних Силах України тощо. Так, в ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 липня 2012 року скасовано судові рішення нижчих судових інстанцій саме в силу того, що останні не прийняли до уваги в якості поважних обставини тривалої хвороби заявника й участь у кримінальному провадженні, в якій заявника було визнано постраждалою особою[8].

Проте судами нижчих інстанцій досить часто наведений перелік безпідставно розширювався обставинами, які не задовольняли наведеним ознакам поважності пропуску строку. Зокрема, рішенням Олександрійського районного суду Кіровоградської області від 22 грудня 2010 року у справі № 2-1175/2010 безпідставно визнано поважною причиною встановлення додаткового строку для прийняття спадщини відсутність на руках державного акту на право приватної власності на землю, що входить до складу спадщини[9]. Дійсно, чинне законодавство не містить вимоги стосовно обов'язкового надання одночасно з заявою про прийняття спадщини правовстановлюючого документу на спадкове майно, на що вказує Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Подібним чином в якості додаткового строку для прийняття спадщини необхідно визначити і строк, передбачений ч. 2 ст. 1272 ЦК, в межах якого спадкоємець, що пропустив загальний строк для прийняття спадщини, може подати відповідну заяву, але лише за письмової згоди

спадкоємців, які прийняли спадщину. Ініціатором до встановлення додаткового строку за таких умов має бути спадкоємець, який закликається до спадкування (відповідної черги за законом або ж визначений у заповідальному розпорядженні спадкодавця), а також спадкоємці, що прийняли спадщину. Перший звертається в будь-якій формі до останніх з проханням надати йому таку можливість, а спадкоємці, які прийняли спадщину, виступають ініціаторами за умови, коли безпосереднього звернення до них не було. Таким чином, процедура встановлення подібного спеціального строку здійснюється у два етапи: 1) надання згоди на прийняття спадщини спадкоємцем, що пропустив загальний строк; 2) подання заяви про прийняття спадщини вказаним спадкоємцем.

Другий етап може поєднуватись з першим, тоді строк для прийняття спадщини буде миттєвим, або ж з урахуванням положень п. 3.19 наведеної глави Порядку відмежовуватись певним часовим проміжком, як наслідок, матимемо певний строк для прийняття спадщини, який у цивільному законодавстві чітко не визначений. Враховуючи викладене щодо правової природи загального строку прийняття спадщини варто встановити подібний шестимісячний строк для прийняття спадщини і в даному випадку, де початковим моментом його перебігу буде саме час отримання нотаріусом згоди спадкоємців, що прийняли спадщину, або ж останнього з них.

Незалежно від різновиду строку для прийняття спадщини п. 3.23 розглянутої глави Порядку містить спеціальне правило здійснення права на прийняття спадщини шляхом подання відповідної заяви, який у повній мірі відповідає ст. 255 ЦК, згідно якого направлене поштою повідомлення спадкоємця про прийняття спадщини в будь-якій з наведених форм є належним свідченням про таке його волевиявлення за умови, що направлене в межах визначеного строку. При цьому факт отримання нотаріусом даного повідомлення після спливу вказаного строку, наявність

додаткового часу для направлення листа нотаріусом (при неналежному оформленні), прибуття спадкоємця для особистого звернення тощо правового значення не має. Разом з тим, необхідно дотримуватись загальної вимоги розумності строку для здійснення відповідної поведінки спадкоємцем за таких умов.

З викладеного необхідно дійти таких висновків. По-перше, часові межі здійснення права на прийняття спадщини надають можливість дисциплінувати учасників спадкових відносин, створити умови оперативності їх поведінки, а також попередити можливі зловживання правом. По-друге, такі часові межі визначені вітчизняним цивільним законодавством як строк прийняття спадщини, який може бути загальним та спеціальним у вигляді додаткового строку. В свою чергу додатковий строк диференційований за суб'єктним складом та змістом відносин, в яких він застосовується. Наведене не вичерпує проблемні питання у сфері часових обмежень здійснення права на прийняття спадщини, а навпаки має стати у нагоді для подальших досліджень у даній сфері.

Список літератури:

1. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / О.В. Дзера, Д.В. Боброва, Н.С. Кузнєцова та ін.; [За ред.. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової] – К: Юрінком Інтер, 2004 р. – Кн. 1. – 640 с.

2. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 року № 24-753/0/4-13. / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.

3. Рішення Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 17 жовтня 2007 р. у справі 2-2072/2007 [Електронний ресурс]. / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3893286>.

4. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 січня 2012 року у справі № 6-659зп12 [Електронний ресурс]. / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21432630>.

5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В.М. Коссака. – К. : Істина, 2004. – 976 с.

6. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, О.В. Старцев – К.: Істина, 2007. – 816 с.

7. Рішення Апеляційного суду Одеської області від 7 грудня 2010 р. у справі № 22ц-20544/2010 [Електронний ресурс]. / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3893286>.

8. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 липня 2012 року у справі № 6-13482св12 [Електронний ресурс]. / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25586314>.

9. Заочне рішення Олександрійського районного суду Кіровоградської області від 22 грудня 2010 року у справі № 2-1175/2010 [Електронний ресурс]. / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12972228>.